

Юрій Шайгородський

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕЛІ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Стаття присвячена висвітленню ролі ціннісного підґрунтя модернізації. Автор наголошує на тому, що її успіхи значною мірою залежать від рівня сформованості, змісту та ієрархії базових цінностей. Водночас, зміст і структура фундаментальних цінностей мають не лише свідчити про готовність суспільства до модернізаційних змін, але й містити чітке бачення їх мети, уявлення про шляхи та способи її досягнення.

Ключові слова: цінності, ціннісна система суспільства, модернізація, демократія, політична культура.

Shaigorodskiy Y. Zh. Axiological dimension of Ukrainian model of modernization. The role of value basis of modernization is researched in the article. The author stresses that its success is significantly dependent on the level of formation, content and hierarchy of basic values. However, the content and structure of the fundamental values should not only indicative of the willingness of society to modernization changes, but also contain a clear vision of their goals, ideas about ways and means to achieve it.

Keywords: values, value system of society, modernization, democracy, political culture.

Сутнісною характеристикою і квінтесенцією нинішнього етапу розвитку, іманентною ознакою буття є протікання останнього під дією потужного вихору глобалізаційних змін. Сучасний світ змінюється через динамічну трансформацію політичних, економічних, соціальних сфер життєдіяльності. В цих умовах під дією низки факторів змінюється і світосприйняття.

Серед безлічі проблем, що стоять перед нашим суспільством і перед наукою, чи не найважливішою є виявлення і дослідження «не очевидних», «прихованих» процесів і явищ, які, насправді, суттєво впливають на суспільний розвиток. Мається на увазі те, що українська модель модернізації поки що залишається одним із видів «наздоганяючого» розвитку і зорієнтована передусім на певні досягнення у економічній, фінансовій, технологічній сферах, технічні нововведення. Очевидною є також і домінуюча тенденція на досягнення цих орієнтирів через запозичення та освоєння готових зразків високорозвинутих країн, що й задають своєрідні параметри економічного, фінансового, соціокультурного розвитку.

На цьому тлі поза увагою часто залишається ключовий, на наш погляд, аспект проблеми. Вона полягає у необхідності визначення модернізації, насамперед, як культурного і соціально-політичного процесу цілеспрямованої, скоординованої і наполегливої діяльності зі створення нових смислів та цінностей, нової їх системи. Ігнорування або

невирішення цієї, на перший погляд, другорядної проблеми в черговий раз може загальмувати процес суспільного розвитку через пропозицію «неорганічних» шляхів, що породжують перманентну дезорганізацію.

До проблем смислів і цінностей найчастіше звертаються саме в епохи кардинальних змін. Адже система цінностей не лише характеризує стан суспільства – вона, багато в чому, визначає шляхи і результати його розвитку. На Заході, в рамках класичної соціології, теорії модернізації, дослідження ціннісних трансформацій відбувається починаючи ще з другої половини ХІХ ст. Сформувався науковий напрям і школи (Г. Алмонд, Р. Бендікс, М. Вебер, Ю. Габермас, А. Гершенкрон, Дж. Грегор, Е. Дюркгейм, Ш. Ейзенштадт, К. Маркс, Б. Мур, М. Леві, Т. Парсонс, Р. Редфілд, У. Ростоу і багато інших).

Вітчизняні ж науковці лише накопичують теоретичний досвід аналізу перехідних процесів, осмислюючи та виявляючи закономірності та особливості, можливості й загрози, що виникають на цьому шляху і пов'язані зі специфікою модернізації (В. Андрущенко, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Горбатенко, Г. Зеленько, О. Картунов, В. Кремень, І. Курас, П. Кутуєв, Ю. Левенець, О. Лісеєнко, М. Михальченко, О. Новакова, Ю. Пахомов, О. Пухкал, А. Ручка, В. Танчер, В. Чернієнко та ін.). Звернення вітчизняної суспільної науки до проблем модернізації має безсумнівний сенс у контексті формування нового ціннісного підґрунтя здійснення кардинальних змін сучасного соціально-політичного розвитку. Лише концептуальне поглиблення та розвиток теорії модернізації, збагачення її новим досвідом, передусім успішної модернізації соціальних відносин та інститутів, еволюції політичної культури шляхом укорінення цінностей громадянського суспільства і правової держави, врахування існуючої та формування такої, що відповідає реаліям сьогодення, системи цінностей здатні забезпечити реалізацію ідеї сучасної модернізації.

Десятиліттями колишня офіційна ідеологія як найважливіша ідеї містила принцип «морально-політичної єдності» суспільства, залишаючи поза увагою проблему забезпечення ціннісного консенсусу більшості його членів щодо найважливіших питань суспільного буття, системності світогляду як елемента стабільності, стійкості свідомості.

Відмовившись від цієї офіційної доктрини, суспільство «відкрило» для себе існування різноманітності цінностей як природного стану людських спільнот. Різноманітність цінностей є базовим елементом суспільного існування і розвитку. За самою своєю природою ці цінності амбівалентні, містять різні, часто – протилежні оціночні підстави, і позитивні, і негативні інтерпретації явищ і процесів. Прикладом такого ціннісного різноманіття є одночасна наявність у сучасних суспільствах традиційних (іноді навіть архаїчних за своїм змістом) цінностей і цінностей трансформованих, адаптованих до сучасних реалій. Таке співіснування традиційних і модернізованих форм ціннісної свідомості – поширене явище і закономірний процес розвитку. Характерними вони є і для сучасних суспільств високорозвинених країн: Сполучених Штатів Америки, Канади, країн Західної Європи. Більшою мірою таке співіснування і «взаємопроникнення» цінностей притаманне країнам, що розвиваються, країнам, що стали на шлях трансформаційних змін. Іноді «модернізовані» цінності існують у вигляді своєрідних «вкраплень» на тлі традиційних цінностей.

Для України, на нашу думку, важливим є досвід окремих країн, яким вдалося використати ціннісно-культурну «архаїку» як потужний ресурс суспільної модернізації. Очевидно, серед факторів, що сприяли стрімкому індустріальному розвитку Японії, Китаю або нещодавно ще індустріально відсталих країн Азії, є вмiле «щеплення» комплексу модернізаційних процесів і традиційних ціннісних систем, їх своєрідна «імплементація» у контексті глобалізаційних змін.

Останнім часом концепт модернізації став одним із найактуальніших у вітчизняній філософській і політичній думці. Варто зазначити, що більшість авторів свої наукові розвідки веде у контексті підходів, що були домінуючими на зламі тисячоліття. Серед найчастіше цитованих і переконливих, як правило, згадують підходи Ш. Айзенштадта, Р. Дарендорфа, Н. Дж. Смелзера, С. Гантінгтона, П. Штомпки.

Специфіка переважаючих нині у вітчизняній науці підходів до модернізації, а отже – і пошуку ефективних шляхів соціальних змін полягає у самому трактуванні

поняття модернізації, оцінці і визначенні векторів розвитку цього процесу. Сформувався і стали домінуючими (передусім, з посиланнями на дослідження П. Штомпки) трактування модернізації: 1) як синоніму прогресивних змін у соціальній сфері, стрімкого руху суспільства відповідно до певної шкали поліпшення; 2) як досягнення сучасності, процес перетворення традиційного, або дотехнологічного суспільства через його трансформацію в суспільство, для якого характерні машинна технологія, раціональність, а також високодиференційовані соціальні структури; 3) як зусилля відсталих або мало розвинутих суспільств, спрямовані на те, щоб наздогнати провідні, розвинені країни, які співіснують з ними в одному історичному часі, в рамках єдиного глобального простору, як рух від периферії до центру сучасного суспільства [1, с. 180–181].

Визначаючи амбітні плани модернізації країни, ми зорієнтовані, першочергово, на такі ресурси: промислово-індустріальний і науковий потенціал; унікальне географічне розташування, що створює ідеальні умови для розміщення виробництв, орієнтованих як на ринки ЄС, так і країн євро-азійського регіону; сировинну базу – країна володіє покладами рідкісних природних копалин, що створює можливості для розвитку виробництв; запаси чорнозему і прагнення вийти на позиції одного із аграрних лідерів сучасного світу; потужний людський капітал – резерв освіченої та професійної трудової сили; розвинену систему підготовки професійних кадрів, потенціал академічної та університетської науки. «Все це створює реальні передумови для розвитку в нашій країні високоінтелектуальних виробництв та кластерів «економіки знань». У цих перевагах і потенціалі вбачається основа для стратегії розвитку країни [2, с. 14–15]. Шляхи модернізації вбачаються у побудові демократичної моделі політичної системи та сучасної, конкурентної державної влади на основі верховенства права, розвиненої правової культури, збалансованої представницької демократії, сильного самоврядування, ефективного державного менеджменту. Нагальною потребою сучасності визначено створення нової моделі економіки, в основі якої – висока продуктивність праці та ефективність виробництв, інвестицій і впровадження технологічних інновацій,

сприятливий підприємницький клімат, забезпечення нової якості життя людей [2, с. 15].

Разом з тим, маючи за мету масштабну модернізацію країни, очевидно, варто задіяти для цілей розвитку широкий спектр не лише матеріально-технічного, сировинного, природного, кадрового тощо ресурсу, але й своєрідний «ресурс» культурних елементів, збережені звичаї, традиції, звички, цінності й мотиви. Іншими словами, здавалося б, що за певних умов все «наявне» може бути перетвореним на ресурс для досягнення поставленої мети. Однак мета, як відомо, не завжди байдужа до засобів її досягнення. І в цьому контексті ключовими стають ціннісні аспекти трансформаційних змін.

Успіхи модернізації значною мірою залежать від рівня сформованості, змісту та ієрархії базових цінностей. Водночас, зміст і структура фундаментальних цінностей мають не лише свідчити про готовність суспільства до модернізаційних змін, про прагнення соціальних груп виступити суб'єктами цих змін, але й – містити чітке бачення їх мети, уявлення про шляхи та способи її досягнення.

Теоретичні й емпіричні дослідження процесів модернізації (Т. Парсонс, Н. Дж. Смелзер, Г. Бак, Е. Джекобсон) вказують на необхідні умови (передумови) успішності цих процесів. Серед них – твердження про те, що зміни в процесі модернізації здійснюються лише за умови створення на кожній з попередніх стадій певної комбінації факторів, своєрідної «передготовності». Н. Дж. Смелзером, наприклад, у цьому контексті проводиться аналогія з виробничим процесом, коли кінцевий продукт можливо отримати лише за умов дотримання певної послідовності технологічних операцій [3, с. 13–14]. Тобто, важливим і визначальним аспектом поступального процесу стає його ціннісне підґрунтя, відповідне співвідношення і взаємодія елементів традиційності та ціннісний зміст модернізованих складових структури суспільних цінностей. Рівень такої взаємодії і взаємопроникнення дозволяє досягти більшої органічності соціальних змін у їх розвитку. Разом з тим, у більшості пострадянських країн, як слушно зауважує М. Михальченко, «економічні і політичні реформи не вдається синхронізувати, оскільки кожна з цих змін

можлива тільки в тому разі, коли вже відбулася інша, тобто вони детермінують одна одну і виступають як власна необхідна передумова» [4, с. 36].

Не менш важливим є саме уявлення про модернізацію як мету цих змін. А мета, в суспільній свідомості, тісно пов'язується з цінностями, передовсім – цінністю особистості. Домінування ж у суспільстві традиційних ціннісних уявлень спрямовуватиме модернізаційні процеси поза інтереси особистості. «Вмонтоване» у масову свідомість покоління, цінності якого формувались у часи СРСР, уявлення про людину як про засіб досягнення ідеологізованої «мети» досить слабо пов'язується з цінністю конкретної людини, її особистісними цінностями та життєвими планами. «Індустріалізація», «колективізація», «боротьба за мир у всьому світі» та інші соціально-політичні процеси, свідками і учасниками яких були представники того покоління, мали на меті інші – протилежні орієнтації.

Тривале вкорінення у масову свідомість цінності «безкласового суспільства», праці на «спільне благо» та «делегування» владі права його розподілення (з вірою обіцянкам «задоволення (з часом) потреб кожного») не сприяли своєчасній легітимації реального факту суспільного і ціннісного розшарування. Незбалансованість політичних, економічних, моральних, культурних цінностей, ціннісних і поведінкових орієнтацій призвели до деформації таких цінностей, як освіченість, професіоналізм, чесність, порядність. Уявлення про добро і зло, про справедливість і несправедливість, моральність і аморальність набувають фрагментарності і «використовуються» задля досягнення власних або групових інтересів. Характерною ознакою останніх десятиліть стало розмежування політичних еліт, створення впливових економічних угруповань, посилення процесів матеріальної поляризації.

Серед іншого, – в цій площині коріниться процес «олігархізації» сучасної української політики. Як справедливо зазначає А. Гальчинський, «поглиблення олігархізації породжується ... недостатністю ринкових перетворень. Олігархізація має генетику, що породжена нашим минулим. Йдеться про структури, що паразитують на складнощах перехідної економіки; це найбільш консервативна сила суспільства, для якої нестабільність утворює найбільш сприятливе середовище самозбагачення» [5].

Прихований ціннісний конфлікт у нинішніх умовах загрожує все більшою поляризацією суспільства, наростанням соціальної напруженості, накопиченням дисбалансу між суспільними цінностями і реальними соціальними процесами, що в ньому розгортаються. Небезпечною тенденцією сучасного етапу суспільного розвитку є й те, що «політична еліта України не спроможна осмислити суспільні процеси та виклики, світовий досвід та наші особливості і на цій основі запропонувати певну формулу суспільного устрою, організації життя суспільства, яка б відповідала національним інтересам і сприяла б розв'язанню реальних проблем, які постали перед нами» [6, с. 6].

Одним із найважливіших принципів і, водночас, інструментів суспільних реформ є прийнятна для переважної більшості громадян консолідуюча ціннісна парадигма. Саме тому метою кожного політичного режиму є прагнення сформувати систему цінностей, на яку орієнтуватиметься широкий загал. Суспільство, у якому досягнуто консенсусу щодо того, що є цінністю, може розглядатися як стабільна система, оскільки у ній зникає головне джерело суперечностей між окремою особою і суспільством у цілому.

Процеси демократизації та ринкові відносини наповнюють цінності новим змістом, спонукають до побудови нової їх ієрархії. У рамках нової соціально-економічної парадигми розвитку суспільства на перший план виходять особистісні потреби та інтереси. Це, з одного боку, стимулює творчу активність, прояв індивідуальних якостей, з іншого – уможливорює розвиток та абсолютизацію егоцентричних настроїв та їх реалізацію. За таких обставин найважливішим завданням як органів державної влади, так і інститутів громадянського суспільства видається пошук ефективних шляхів та заходів щодо гармонізації особистісного та суспільного як основного джерела модернізаційних змін.

1. Штомпка П. Социология социальных изменений; [пер. с польського] / П. Штомпка. – М. : Прогресс, 1998. – 416 с.

2. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2011. – 432 с.

3. Smelser Neil J. Theory of Collective Behavior / Neil J. Smelser. – New Orleans, Louisiana. – 2011. (Classics of the social sciences). – 344 p.

4. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.

5. Гальчинський А. Олігархізація / А. Гальчинський // День. – 2000. – 7 грудня.

6. Литвин В. Суспільство треба об'єднувати навколо фундаментальних цінностей – свободи, незалежності, соборності / В. Литвин // Віче. – 2012. – № 10. – С. 2–6.